

Húsvét hangja a Kenyeri Énekeskönyvben

ERDÉLYI ZSUSZANNA

Született 1921-ben Komáromban. Néprajztudós. Legutóbbi írását a 2000. 1. számunkban közöltük.

A születéshez a halál, az adventhez a nagyböjt, Krisztus születéséhez a nagy péntek, azaz Krisztus halála napja is hozzátartozik. A Vigilia januári számában megjelent írásom is csonka lenne, ha nem egészíteném ki ezzel a közleménnyel. Ridegen hangzik e szó: közlemény. Különösképpen, ha arra gondolok, mit is „közlök” benne. A januári számban írtak folytatásaként húsvét néphagyománybéli visszhangját hallatom. Januárban, kissé csúszva, de még a karácsonyi ünnepkörhöz köthetően, az üdvtörténet harmadik nagy mozzanatát, a megtestesülést megjelenítő krisztusi születés gondolatkörébe tartozó énekeket mutattam be. Szó szerint: bemutattam, mivel ezek eddig ismeretlenek voltak a szakkutatás előtt, és egy nemrég előkerült 18. század eleji népi kéziratban, a Kenyeri Énekeskönyvben rejtkeztek. Nem voltak viszont ismeretlenek századokkal élt elődeinknek, akik hitbéli életüket, nyugodtan írhatom, nagyobb belső igényességgel éltek, mint elanyagiasodott, önpusztító (!), tudásuktól mámorossá vált kései utódjaik. Ez az igényesség a vallás adta meggyőződésből és a hit kiváltotta élményvágyból fakadt, az égiekhez való közeledés, a velük való találkozás energiákat felszabadító óhajából. S ez energiák nemcsak a szárnyalásra adtak erőt, hanem magára a szárnycsinálásra, azaz a transzcendencia megközelítését szolgáló imádságok, énekek alkotására is. A zavaros történeti helyzet (török megszállás, vallásháborúk, szabadságharcok...) nem nagyon tette lehetővé, hogy nagy központi műhelyekből szerezzék be a lélek hordozó eszközeit. A dús lelkű krisztushívőket kényszerű mesterekké avatta a szükség. Maguk barkácsolták szárnyaikat, maguk alakították ki az égi pályát, jelölték ki egyes állomásait. Valamiféle vallási önellátásra készítette őket a történelmet illetően formáló sors. A fél-népi, népi kéziratok bőségéből, gazdag, nagyon színes, kis régiók szerint is tagolható anyagából, úgy tetszik, hogy a sokat emlegetett túlélésre a lélek szintjén is be kellett rendezkedni, nem csak a testi lét szférájában. Protestáns atyafiaink idejekorán gondoskodtak ilyen központi műhelyekről. Korán, már a 16. század derekától elkezdték énekeskönyveik kiadását. Mi katolikusok nehezen szedelőzködtünk, s csak az 1651-es Cantus Catholici, majd Erdélyben az 1676-os Kájoni-féle Cationale Catholicum énekeivel igyekeztünk behozni lemaradásunkat. A pázmányi szí-

gor, ha késve is, rendezte sorainkat, de a népnek addig is kellett a szent táplálék, s jobb híján ő maga állította elő, beleértve az „ő magá”-ba helyi kántorait, paraszti írástudóit.

Ennek az egykori fölfokozott áhítatéhségnek a nyomát tapasztaltam országszerte gyűjtéseim során, kézbe véve a gonddal örzött, sokszor rejtegetett régi kéziratokat, népünk múltbéli szárnycsapásait, egeket nyitogató gondjait, kérelmeit, sokszor jajdulásait, s nem egyszer köszönétét, fényes örömét. Ha nem léptem volna túl máris időbeli önmagamon, más szóval, ha fiatalabb lennék, összeállítanék egy különös antológiát a lélek égi útjait közvetítő kéziratok eddig ismeretlen énekeiből. Talán még nem is a mércém szerinti legigényesebbeket szedegetném össze, hanem belevenném a bice-bócákat, a sántikálva döccenőket is. Mert ilyenek is vannak, s nekem mégis szépek, mert a bennük sűrűsödő gondolatok, érzések ötvözik őket nemes anyaggá. Nem von le értékükből, ha időnként észlelem: ni csak! Az ötvös imittamott mellékalapált, s nem nagyon egyenletes a körbefutó ornemens. Jó lenne egyszer már számot adni arról, hogy — Stoll Béla eléggé nem méltányolható munkásságának köszönhetően — a listázott énekgyűjtemények tartalmán túl, hol lappanganak még olyan alkotások, amelyeket például a mindentudó Holl Béla sem adatholhatna. Kérdőjelet vagy áthúzott fekvő zérus jelet tenne melléjük, mint tette egyévi tanulmányozás után az 1731-es Vépi Énekeskönyv számtalan darabja mellé. Ugyanígy járna el a szóban forgó Kenyeri Énekeskönyv esetében is, amelyet sajnálatosan már nem láthatott. Jőmagam, ha mind az ő, mind Papp Géza, Csomasz Tóth Kálmán, vagy a régebbi időkben Erdélyi Pál, netán Kálmán Farkas ún. kezdősor — incipit — katalógusát nézem, nem találom meg e kéziratok minden énekének eredetét, előfordulásait. Azért is hozok belőlük annyit — mintegy forrásközlő szándékkal —, amennyit éppen hozhatok egy-egy folyóirat-szám, esetünkben a Vigilia keretein belül. Ily céllal tettem közzé a Vépi Énekeskönyv ismeretlen vagy ritka énekeit a Kortársban, s még régebben, Juhász Ferencnek köszönhetően, az Új Írásban, aki vállalta a dajkaságot az ideológiailag nem éppen alkalmas időben. Jellemző azon évekre, hogy mindig valami figyelemelterelő címmel mutathattuk csak be szent énekeinket, s lehetőleg jó messze ünnepközi idejüktől, legyenek azok Mária-síralmak, Mária-altatók vagy a Mária-költészet egyéb emlékei, netán a szent színjáték néphagyományban fennmaradt nyomai. S milyen értékes nyomai!

Nevezett Vépi Énekeskönyvnek minden, Holl Béla jelezte ismeretlen énekét még nem tudtam megjelentetni, ragaszkodván az ünnepi időszak kötődéséhez. Különösen a Mária-énekek araszolgatnak. Közben kézbe és az olvasók elé kívánkozik egy eddig lappangó kézirat, a Vas megyei Kenyeriből származó énekeskönyv 1708-ból. Közeledvén a nagyhét és a húsvét, vagyis az üdvtörténet negyedik mozzanata, a megváltás, a Kenyeri gyűjte-

ménynek a Krisztus-halál és a feltámadás ünnepkörét előtérbe állító nem vagy kevéssé ismert énekeiből hozunk néhányat. Pontosabban jobbra a katolikusok számára ismeretlenekből, mert közülük kettőről a szakkutatás a protestáns térfélről már adott jelzéseket.

Jelenleg az 1635-1652 közt írt Eperjesi Graduál sejlík föl előttünk. Januárban már szoltam a graduálokról éppen egyik bemutatott énekünkkel kapcsolatban. Nem szeretném magam ismételni, csak annyit mondanék, hogy a katolikus népének kutatásban is szerepet játszottak a graduálok, az ún. „protestáns misekönyvek”, amelyeket a misekönyv egyik középkori típusáról neveztek el graduálnak. Jeles emléke az 1636-os Öreg Graduál. Az új hit kezdeti énekihiányát a protestáns hitelvekhez alakítgatott katolikus énekekkel pótolták átmenetileg. Ezzel átmentettek korai magyar nyelvű népénekeket, de sok esetben diszkreditálták is őket a későbbi katolikus szerkesztők számára. Protestáns graduálok immár nyesegetett énekeit ők nem nagyon vették át. Kájoni 1676-os Cationáléjában találunk ugyan graduálokból kiemeltek, de ezek a második, 1719-es kiadás szigorúbb rostáján már fönnakadtak. Úgy látszik, fönnakadtak a kéziratok összeállítói szűrőjén is, mert például a nagyon gazdag Vépi Énekeskönyv szövegei háttérben Holl Béla nem jelzett graduálnyomokat. Viszont a Kenyeri kéziratban már jelzett volna, ha anyagát átanulmányozhatta volna. A kötet ad notam utalásaiból kiderül a cseh egyházi ének hatása: egy-egy éneket cseh ének dallamára vesznek. Köztudott, hogy nemcsak németből fordítanak énekeket, hanem lengyelből és csehből is. Különösen a Felvidéken, így az Eperjesi Graduálban is találunk ilyen új szerzéseket. E Graduál az evangélikus magyar egyház használatában volt, később több éneke átkerült az Ács Mihály szerkesztette, s Lőcsén 1696-ban megjelent Zöngedőző Menyeyi Kar című evangélikus énekeskönyvbe — nyomtatásban először itt. Most közölt egyik énekünk Papp Géza szerint ismeretlen cseh szöveg fordítása. Szlovák gyűjteményekben is szerepel: „Jer elmelkedgyünk mi hiv keresztyenyek...” Rozmýslegmez dnes My werný Krestiane..., amelyet a nagycsütörtöki lábmosásnál énekeltek. Hasonlóan cseh hatást mutat „Rigi Uduben meg írta Jeremias szent Profeta...”, amely legelőször az 1593-as református Bártfai Énekeskönyvben jelent meg, majd utána több 17. századi gyűjteményben is. A 18. századra már nem ment át ez a nagypénteki ének, amely föllelhető az Eperjesi Graduálban is. Csomasz Tóth Kálmán jelzi is, hogy dallamát csehből kölcsönözték. Mindkettőt azért közlöm most, mert sajtóságosnak találom, hogy az erősen katolikus Nyugat-Dunántúlon írt Kenyeri Énekeskönyv — feltehetően ott írták és nem csak a szombathelyi püspökség későbbi bejegyzése szerint: „Kenyeri” — anyaga a maga korában protestánsnak számító énekgyűjtemények, graduálok egyes szövegeit is felmutassa. Ne működött volna a bíráló rostálás, miként például Kájoni 2. kiadásában (1719) a szigorú ferences atyák-

nál bizony működött? S úgy tetszik a Vépi Énekeskönyv írójánál, még a laikus Mesterházi Miklós iskolamesternél 1731-ben is jelen volt.

Sok gondolatot vet föl a Kenyeri Énekeskönyvben érzékelhető cseh-szlovák hatás. A 18. század elején vagyunk, s a népi-félnépi-kántorok, énekmesterek szerepe köztudott volt. Köztudott volt továbbá, hogy több helyen is megfordultak, a meghirdetett kántori állásokra tetszés szerint pályázhattak, akár idegen országból, így Ausztriából, vagy Morvaföldről is. (Jászsószentgyörgy híres kántora volt, s még én is találkoztam vele, Szmétana Lajos, neve után morva eredetű család fia.) Sokért nem adnám, ha tudnám, személy szerint ki lehetett a Kenyeri Énekeskönyv szerzője. Valóban a Dunántúl, netán a Felvidék szülöttje, vagy széles e haza valamely más tájáról való, esetleg határainkon túlról, mint Szmétana Lajos őse. A többi közölt ének eleddig ismeretlen. Az „Oh én keseredett Anya...” kezdetű Mária-siralom változatát ugyan már közöltem az Új Írásban (1979. 6.), de innét sem hagyhatom ki, lévén annak szép változata. A Húsvéti-énekeinkre hivatkozásokat, eredetjelzéseket nem találtam. Remélem, ha az olvasók közül valaki rájuk ismer, netán találkozott velük, jelzi nekünk. Fontos volna számunkra minden új adat. Tóth József Budapestről, szép levél kíséretében juttatta el hozzánk észrevételeit a Vigilia 1999. 4. számában megjelent egyik énekünkkel kapcsolatban. Ezúton is köszönöm neki, és értékes kiegészítésként csatolom a szöveg mellé, hangsúlyozván a kollektív tudás előrelendítő erejét.

Rövidítések: lí: Isten, by: -ban, -ben, Sz.: szent. Mássalhangzó kettőzésnél például: imár: immár; rövid-hosszú magánhangzók ékezezei tetszés szerint, amiképpen az írásban, az ún. helyesírásban sincs semmi közvetkeztesség. Gond kislabizálni egy-egy szó betűképét-értelmét. Nem is mindig lehet. Erről is szoltam az említett januári számban.

Nagy Büjtre Valo Énekek

Mas Enek

Nota Rozmislajmes (sic!)

Kenyeri Énekeskönyv,
1708, 74-75.

*Jer elmelkedgyünk mi hiv keresztyenek,
melly nagy kint urunk szenvedett érettünk,
születesetül fogva kertben halaliglan,
nem lön nyugodalma.*

*Elsősör ötet meg csokola,
Judás Sidoknak el árulta
mondván, figyelmezzetek, kit meg csokolandok,
az a kit árulok.*